

УДК 930.2:655.1(477.81-21)“18/19”

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-4\(46\)-5569-5578](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-4(46)-5569-5578)

Стаценко Дмитро Володимирович кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0001-6703-2689>

ОСТРОЗЬКИЙ ОСЕРЕДОК ДРУКАРСТВА В ІСТОРИЧНИХ СИНТЕЗАХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ КІНЦЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. У статті досліджено проблему висвітлення діяльності Острозького осередку раннього українського друкарства в узагальнюючих історичних працях українських науковців кінця ХІХ–ХХ ст. Звертається увага на той факт, що виникнення і розповсюдження друкарства на європейських теренах стало важливою віхою науково-технічного прогресу. Воно зумовило революційні зміни в збереженні та поширенні інформації, вплинуло на культурний та освітній розвиток, соціальні комунікації. З огляду на це, вивчення проблематики виникнення та функціонування осередків раннього українського друкарства ХV–ХVІІ ст. має важливе значення у сферах історії та культури України, історії науки і техніки, історії книгодрукування, теорії та історії соціальних комунікацій, соціології комунікацій, інформаційної діяльності, документознавства та ін.

З'ясовано, що питання, пов'язані з Острозьким осередком друкарства, різною мірою знайшли відображення в історичних синтезах Михайла Грушевського, Миколи Аркаса, Олександри Єфименко, Дмитра Дорошенка, Івана Крип'якевича, Наталії Полонської-Василенко. У своїх наративах вони розглядають виникнення та існування друкарської справи в Острозі в другій половині ХVІ – на початку ХVІІ ст. у контексті розвитку культурної сфери, тогочасних реформаційних рухів, релігійної боротьби, заходів окремих представників православної еліти з відродження культурної роботи, книжності, освіти, оборони православної віри та традицій. Виявлено, що в більшості робіт українських істориків звертається увагу на значний ідейний, організаційний та меценатський вплив князя Костянтина Острозького, підкреслюється його особистий внесок у започаткування друкарської справи в Острозі у зв'язку з реалізацією наміру видання слов'янською мовою повного вивіреного тексту Біблії.

Ключові слова: документознавство, інформаційна діяльність, історична синтеза, історія книгодрукування, історія науки і техніки, історія України та української культури, Острозький осередок друкарства, раннє українське друкарство, соціологія комунікацій, теорія та історія соціальних комунікацій.

Statsenko Dmytro Volodymyrovych PhD in History, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic National University, Poltava, <https://orcid.org/0000-0001-6703-2689>

THE OSTROH PRINTING CENTER IN THE HISTORICAL SYNTHESES OF UKRAINIAN SCHOLARS OF THE LATE 19TH AND 20TH CENTURIES

Abstract. The article examines the coverage of the Ostroh center of early Ukrainian printing in the general historical works of Ukrainian scholars of the late 19th and 20th centuries. Attention is drawn to the fact that the emergence and spread of printing in Europe became a significant milestone in scientific and technological progress. It brought about revolutionary changes in the preservation and dissemination of information, influencing cultural and educational development, and social communications. Given this, studying the origins and functioning of early Ukrainian printing centers of the 15th–17th centuries is of great importance in the fields of Ukrainian history and culture, history of science and technology, history of book printing, theory and history of social communications, sociology of communications, information activities, documentation studies, etc.

It has been established that issues related to the Ostroh printing center were reflected to varying degrees in the historical syntheses of Mykhailo Hrushevsky, Mykola Arkas, Alexandra Efymenko, Dmytro Doroshenko, Ivan Krypiakevych, and Nataliia Polonska-Vasylenko. In their narratives, they consider the emergence and existence of the printing business in Ostroh in the second half of the 16th and early 17th centuries within the context of cultural development, Reformation movements of that time, religious struggles, and the efforts of individual representatives of the Orthodox elite to revive cultural work, literacy, education, and the defense of the Orthodox faith and traditions. It was revealed that most works by Ukrainian historians emphasize the significant ideological, organizational, and patronal influence of Prince Kostiantyn Ostrozkyi, highlighting his personal contribution to the establishment of the printing press in Ostroh in connection with his intention to publish a complete, verified text of the Bible in the Slavic language.

Keywords: documentation studies, information activity, historical synthesis, history of book printing, history of science and technology, history of Ukraine and Ukrainian culture, Ostroh printing center, early Ukrainian printing, sociology of communications, theory and history of social communications.

Постановка проблеми. Виникнення і розповсюдження друкарства на європейських теренах стало важливою віхою науково-технічного прогресу. Воно зумовило революційні зміни в збереженні та поширенні інформації, вплинуло на культурний та освітній розвиток, соціальні комунікації. З огляду на це, вивчення проблематики виникнення та функціонування осередків раннього українського друкарства XV–XVII ст. має важливе значення у сферах історії та культури України, історії науки і техніки, історії книгодрукування, теорії та історії соціальних комунікацій, соціології комунікацій, інформаційної діяльності, документознавства та ін. Як слушно зауважує сучасний науковець Микола Тимошик, «прийшовши на українські землі із Заходу у другій половині XV століття і, потрапивши на благодатний ґрунт, друковане слово почало поступово утверджуватися, стаючи конкурентом рукописних книжок, а згодом і витісняючи їх» [11, с. 148].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку українського друкарства знайшла висвітлення в працях багатьох дослідників, зокрема, Іларіона Свенціцького, Івана Огієнка, Якіма Запаса, Ореста-Нестора Мацюка, Володимира Стасенка, Василя Німчука, Ярослава Ісаєвича, Миколи Тимошика, Миколи Андрійчука та інших. Разом із тим, вона була та залишається змістовою частиною викладу різноманітних історичних синтез, які є одними з важливих засобів формування уявлень про минуле.

Мета статті – з’ясувати висвітлення проблематики діяльності Острозького осередку раннього українського друкарства в узагальнюючих історичних працях українських науковців кінця XIX–XX ст. Для цього обрано популярні синтети авторства Михайла Грушевського (1866–1934 рр.), Миколи Аркаса (1853–1909 рр.), Олександри Єфименко (1848–1918 рр.), Дмитра Дорошенка (1882–1951 рр.), Івана Крип’якевича (1886–1967 рр.), Наталії Полонської-Василенко (1884–1976 рр.).

Виклад основного матеріалу. В «Ілюстрованій історії України» Михайла Грушевського поява українського друкарства пов’язується з виникненням упродовж другої половини XVI ст. невеликих центрів, які працювали «... над відродженням культури, книжності та освіти...» [2, с. 217]. З них, на думку історика, «значно важливішим і стійкішим центром ... нової культурної роботи був Острог на Волині, князівство князів Острозьких» [2, с. 218]. У цьому місці «... групувалися ... учені люди

і створювали свого роду учену громаду; тут були знамениті богослови і письменники того часу...» [2, с. 219]. Науковець коротко розповідає про обставини появи острозької друкарні та її завдання: «Першою важливою справою цього ученого гуртка було видання друкованої Біблії. До князя Острозького перейшов у 1575 році Іван Федоров зі Львова, улаштував друкарню, і першою справою її, на думку Острозького, мало послужити саме видання Біблії» [2, с. 219].

Михайло Грушевський високо оцінює як задум князя Острозького, так і наслідки його реалізації: «На ті часи це було грандіозне починання: повної Біблії майже не було, ходили тільки окремі частини її. Острозький відправляв своїх людей у різні краї – розшукувати грецькі тексти і слов'янські переклади, потім кілька років тягнулась робота над виправленням цього перекладу, кілька років друкувалась Біблія, і 1580 року вийшов у світ цей найбільший твір слов'янського книгодрукування» [2, с. 219].

На думку історика, острозький гурток до початку XVII ст. «... виділявся своєю видавничою і літературною діяльністю...» маючи наявні завдяки допомозі князя Острозького кошти [2, с. 224]. Він також зауважує, що до відкриття у XVII ст. печерської друкарні в Києві «... перше місце на Україні за своєю продуктивністю займала острозька друкарня: за 1580–1605 роки вона видала більше книг, ніж всі інші українські друкарні разом» [2, с. 260]. Припинення роботи друкарні науковець пов'язує зі смертю князя Костянтина Острозького в 1608 р. та переходом Острогу «... до рук його сина католика Януша...» [2, с. 260].

Ще однією працею узагальнюючого характеру авторства Михайла Грушевського є «Нарис історії українського народу». У ній науковець підкреслює вплив тогочасного релігійного руху в Європі на розвиток друкарства: «Релігійна боротьба протестантів і католиків, православних і католиків відображається в культурному житті посиленням книговидавництва, посиленою літературною продуктивністю. Школу й освіту починають цінувати як знаряддя релігійної чи національної боротьби. Протестанти та єзуїти посилено займаються організацією шкіл, тим самим шляхом ідуть і православні» [4, с. 170]. Водночас він указує на роль меценатів у появі друкарень: «Багаті меценати, як кн. Острозькі, Ходкевичі, віленські міщани Мамонічі та ін., засновують друкарні, заохочують літературну працю» [4, с. 170].

Михайло Грушевський звертає увагу на пов'язані з Острогом досягнення: «Місто Острог на Волині у 1580–1590-х рр. стає видатним центром літератури і просвіти: тут засновується друкарня і православна академія, групується гурток літераторів (Гер. Смотрицький, Василій, автор

книги «Про єдину віру», Хр. Бронський, анонімний клірик острозький та ін.). Він відгукується на події та питання, що бентежили православних; і звідси виходять полемічні твори проти реформи календаря, відкинutoї православними як нововведення, яке суперечило традиціям православної церкви, і через десять років – проти незрівнянно важливішого заходу – церковної унії» [4, с. 170].

У праці «Як жив український народ» Михайло Грушевський обмежується короткою згадкою про друкарську діяльність Костянтина Острозького: «Син того ж князя Острозького, що про нього я казав, Костянтин молодший, ще славився як голова українського народу, як перший оборонець православної віри, помічник українцям в освіті (він заклав українську школу в своїм місті Острозі, друкував книжки й інші добрі речі для України робив), а вже сини його були католиками і поляками, і всі величезні його маєтки в польські та католицькі руки пішли» [5, с. 43].

У праці Михайла Грушевського «Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх» поява Острозького осередку друкарства розглядається в контексті освітнього руху, боротьби з церковною унією, українського відродження. Історик повідомляє про те, що Костянтин Острозький «... перекликав ... до себе ... до свого Острога на Волині» Івана Федоровича зі Львова – «... московського друкаря ..., що мусив з одним товаришем тікати від злості духовних московських...» [3, с. 113]. Він високо оцінює діяльність Острозького осередку: «Там зібрався чималий гурток учених, українців і чужоземців, вони наладили тут школу на взір сучасних латинських академій. Це була перша вища школа, яка з'явилася в тих часах на Україні – її також звали часом острозькою академією» [3, с. 113]. Крім цього, надзвичайно позитивно характеризується й видавнича діяльність цього осередку: «З тими ж ученими Острозький задумав видати повний слов'янський текст Біблії. Це було велике діло, як на ті часи, бо перед тим звичайно не було повної Біблії в рукописах, а тільки певні частини; щоб позбирати, виправити текст по грецькому тексту, все це вимагало великої роботи й великих заходів, і коли, бачимо, Біблія нарешті була видана в 1580 р., це було найбільше видання, яке досі виходило на слов'янській мові. Пізніше цей учений гурт острозький зайнявся боротьбою проти нового календаря і проти унії, і цілий ряд важних літературних творів вийшов звідси» [3, с. 113-114]. Михайло Грушевський також зазначає, що сучасники «... цінили ... діяльність острозького гуртка й ту поміч, яку давав йому Кн. Острозький...» [3, с. 114].

У праці Миколи Аркаса «Історія України-Русі» питання раннього українського друкарства детально не розглядаються. Наводячи перелік тих

місць, де «найбільш друковалося книжок ...», історик згадує й про Острог, що «... належав князям Острожським ...» [1, с. 168].

В «Історії України» авторства Дмитра Дорошенка поява українського друкарства пов'язується з діяльністю в другій половині XVI ст. «... українських панів, прихильників православ'я й української культури...» [7, с. 94]. У цьому контексті науковець надає великого значення осередку маєтностей князів Острозьких – Острогу на Волині, що мав «... найбільше значення...». Острозькі, в оцінці Дмитра Дорошенка, «... були найбагатшими панамі не тільки в Україні, але й у всій Польщі. Вони всі твердо тримались православ'я» [7, с. 95]. Він також звертає увагу на внесок князя Костянтина Костянтиновича Острозького, який «... заложив у своїй резиденції Острозі академію, де вчили латинською й грецькою мовами професори, запрошені з-за кордону; заложив друкарню, де 1580 р. видруковано повний переклад Біблії слов'яно-руською мовою» [7, с. 95]. Історик зауважує, що «коло цих закладів гуртувався кружок українських учених, які в кінці XVI ст. виступили в обороні православної віри» [7, с. 95].

В узагальнюючій праці Дмитра Дорошенка «Нарис історії України» проблема появи українського друкарства окремо не аналізується. Вона пов'язується з діяльністю «... українського й білоруського панства...» [6, с. 174], окремі представники якого «... свідомо піддержували руську просвіту і разом з нею й інтереси православної церкви, були меценатами піонерів українського друкарства й діячів українського письменства, але вони скоріше були винятками, ніж явищем типовим» [6, с. 174]. У цьому контексті особливу увагу науковець акцентує на меценатських заходах могутнього волинського магната князя Костянтина Острозького та результатах друкарської діяльності його осередку: «Він заложив школи в Турові й Володимирі, а 1580 р. у своїй резиденції Острозі, яку сучасники звали колегією або академією. ... Ще перед академією князь Острозький заложив у себе друкарню, яка вже в 1580 р. випустила знамениту Біблію на слов'янській мові. Діяльність Острозького центру дуже тішила православних. Один сучасник писав, що завдяки Острогу «православ'є наше почало сіяти, як сонце, і люди вчені почали в церкві Божій показуватися, учителі й будівничі церкви Божої, та книги друковані почали множитись» [6, с. 174]. Як зауважує Дмитро Дорошенко, заходи Острозького та інших меценатів були спрямовані «... коло піднесення своєї віри й народності» [6, с. 174].

У праці Івана Крип'якевича «Історія України» про появу українського друкарства розповідається в контексті діяльності окремих представників аристократії в часи постунійних змін: «У найближчих трьох десятиліттях після Люблінської унії провід у національному житті мали, за давньою

традицією, аристократичні роди. Прийнявши під примусом некорисні постанови унії, українські пани вважали за своє право та обов'язок і далі очолювати громадянство, обороняти його культуру, протегувати церкву, освіту, добродійні установи і протиставитись наступові Польщі» [9, с. 131]. Розповідаючи про «наступ католиків», «... зорганізований наступ польського духовенства на українське громадянство, в якому перед вели езуїти» [9, с. 137], науковець звертає увагу на появу друкованої книги для православних. Він зазначає: «Ця небезпечна пропаганда викликала реакцію. Освічені одиниці почали шукати засобів, як стримати наступ польського табору. Розпочали від того, щоб масам зробити доступним Святе Письмо, бо слов'янська мова, як слушно дорікали противники, була мало зрозуміла» [9, с. 138].

Появу друкарства на українських землях Іван Крип'якевич пов'язує з постаттю Івана Федоровича (Федорова): «...емігрант і втікач, Іван Федорович (Федоров) з ... захопленням пропагував «невидану» друкарську вмільсть і в різних місцях – в Заблудові, Львові, Острозі – знайшов собі меценатів і прихильників» [9, с. 138]. Водночас він акцентує увагу на створенні в Острозі волинським магнатом князем Костянтином Острозьким культурного осередку, вищої школи та запрошення «... до неї найвизначніших українських і чужих учених, спеціалістів у різних ділянках» [9, с. 139]. Історик високо оцінює результати діяльності та значення цього осередку учених, а також звертає увагу на обставини його занепаду: «На церковному полі острозький гурт заслужився виданням першого повного і науково опрацьованого перекладу Біблії (1581) та цілого ряду богослужбових книг. ... Острозька друкарня випустила понад 30 книжок. Але острозька академія та її науковий гурт не потривав довго: коли князь Костянтин помер (1608), його син Януш був уже католиком, не бажав продовжувати культурних планів батька, і острозький центр занепавав» [9, с. 139-140].

Тема друкарства досить розлого та детально висвітлена Наталією Полонською-Василенко в праці «Історія України». Вона розглядає її, беручи до уваги широкий загальноєвропейський контекст, зокрема вплив протестантських реформаційних рухів та католицької реакції [10, с. 385, 399-400]. Дослідниця вказує на те, що «позитивним наслідком цих революційних рухів було пробудження інтересу до рідної мови, поява перекладів Святого Письма на українську мову...» [10, с. 385]. Окремо Наталія Полонська-Василенко акцентує детальну увагу на мотивах та обставинах появи друкованої Біблії в Острозі: «Князь К. Острозький, захоплений ідеєю оборони православної віри, вирішив видати повний текст Біблії, якого тоді не мав жадний з православних народів, в той час, як на

латинський текст її покликалися під час полеміки католики та протестанти. Православні користалися рукописними зошитами окремих частин Біблії, в яких було чимало помилок. Отже треба було насамперед мати вірний текст Біблії. В основу праці покладено текст 70 «толковників» – грецький переклад, а не гебрійський оригінал, при тому порівнювано його з іншими слов'янськими та латинськими текстами. В 1581 році Біблія вийшла в світ» [10, с. 397]. Визнаючи певні недоліки цього видання, дослідниця позитивно оцінює сам факт появи друкованої Біблії: «Звичайно, вона мала недоліки, які пояснюються загальним станом освіти XVI ст., неможливістю зібрати більше матеріалів тощо. Але в цілому це була видатна подія в історії української культури. Року 1751 вона знову переглянена й виправлена в Петербурзі українцями, професорами Академії, і під назвою «Списаветинської» до наших часів залишалася загальноновизнаною й усталеною» [10, с. 397].

У своїй праці Наталія Полонська-Василенко детально розповідає про діяльність Івана Федорова/Федоровича в справі появи друкарства в Острозі: «Історія друкарства України тісно пов'язана з життям диякона Івана Федоровича, москвина з походження, який разом з українцем Петром Мстиславцем почав друкувати книги в Москві. Ця новина викликала обурення у переписувачів книг, які обвинувачували їх в стосунках з нечистою силою», зумовивши втечу друкарів до Білорусі [10, с. 401]. Дослідниця прослідковує видавничу діяльність Івана Федорова/Федоровича на українських землях, зокрема в Острозі. Стосовно останнього вона коротко повідомляє: «У 1576 р. Іван Федорович, на запрошення князя К. Острозького, переїхав до Острога, де надрукував коло 30 видань, серед них славетну Біблію. Серед помічників Івана Федоровича були його син Іван та Гринь з Заблудова; можливо, працювали з ним і його учні зі Львова – Сачко Сідляр та Сенько Корунка, а може й отці – Мина та Василь» [10, с. 401]. При цьому історикиня чітко зазначає, що Костянтин Острозький заснував друкарню в Острозі у 1577 р. [10, с. 401]. Вона також указує на те, «... якою великою була в XVI ст. на Україні потреба в друкованому слові. На самому Правобережжі існувало кілька друкарень. І це було тоді, коли в Москві не могла працювати жадна друкарня» [10, с. 402].

Кількісні показники видавничої діяльності друкарень в другій половині XVI – першій половині XVII ст. наочно демонструють дані таблиці, розміщеної в праці Наталії Полонської-Василенко. Так, в Острозькій друкарні за 32 роки (1580–1612 pp.) було надруковано 18 книг, у той час як у Віленській друкарні за 22 роки (1574–1595 pp.) – 13 книг, а в Львівській друкарні за 32 роки (1580–1612 pp.) – 13 книг [10, с. 504].

У роботі Олександри Єфименко «Історія українського народу» проблеми друкарства розглядаються переважно в контексті просвітницької діяльності братств, особливо після церковної унії [8, с. 136-137]. Водночас історикиня звертає увагу на те, що «два православних магнати Ходкевич і Острожський багато зробили для того, щоб прищепити до нашого життя друкарську штуку. Але, звичайно, тільки дякуючи енергії братств, друкована книжка так міцно та широко увійшла в щоденний вжиток український» [8, с. 137]. Вона також коротко вказує на значення Острозької друкарні: «Виданню Біблії Острожською друкарнею року 1581 належить перше й почесне місце серед багатьох видань церковних книг» [8, с. 137].

Висновки. Отже, проблематика виникнення та функціонування осередків раннього українського друкарства XV–XVII ст. є одним із складників досліджень історії та культури України, історії науки і техніки, історії книгодрукування, теорії та історії соціальних комунікацій, соціології комунікацій, інформаційної діяльності, документознавства та інших сфер. Питання, пов'язані з Острозьким осередком друкарства, різною мірою знайшли відображення в популярних історичних синтезах українських науковців кінця XIX–XX ст., зокрема Михайла Грушевського, Миколи Аркаса, Олександри Єфименко, Дмитра Дорошенка, Івана Крип'якевича, Наталії Полонської-Василенко. У своїх наративах вони розглядають виникнення та існування друкарської справи в Острозі в другій половині XVI – на початку XVII ст. у контексті розвитку культурної сфери, тогочасних реформаційних рухів, релігійної боротьби, заходів окремих представників православної еліти з відродження культурної роботи, книжності, освіти, оборони православної віри та традицій. Виявлено, що в більшості робіт історики звертають увагу на значний ідейний, організаційний та меценатський вплив князя Костянтина Острозького, підкреслюють його особистий внесок у започаткування друкарської справи в Острозі у зв'язку з реалізацією наміру видання слов'янською мовою повного вивіреного тексту Біблії.

Література:

1. Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Вища школа, 1993. 385 с.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Донецьк: ТОВ ПКФ «БАО», 2003. 736 с.
3. Грушевський М., 1994. Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх. Київ : КМ Academia, 1994. 256 с.
4. Грушевський М. Твори : в 50 т. / редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. Т. 22 : Нарис історії українського народу. Львів : Світ, 2015. XLII, 526 с.
5. Грушевський М. Як жив український народ. Київ : Веселка, 1999. 111 с.
6. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів : Світ, 1991. 576 с.

7. Дорошенко Д. Історія України: З малюнками: Для школи й родини. Київ : Освіта, 1993. 238 с.
8. Єфименко О. Я. Історія українського народу. Харків : Державне видавництво України, 1922. 167 с.
9. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів : Світ, 1990. 520 с.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України : в 2 т. Київ : Либідь, 1995. Т. 1 : До середини XVII століття. 672 с.
11. Тимошик М. Історія видавничої справи : підручник. Київ : Наша культура і наука, 2007. 496 с.

References:

1. Arkas M., 1993. *Istoriia Ukrainy-Rusi* [History of Ukraine-Rus']. Kyiv. (In Ukrainian).
2. Hrushevskiy M., 2003. *Iliustrovana istoriia Ukrainy* [Illustrated History of Ukraine]. Donetsk. (In Ukrainian).
3. Hrushevskiy M., 1994. *Istoriia Ukrainy, pryladzhena do prohramy vyshchych pochatkovykh shkil i nyzhchych klasiv shkil serednykh* [History of Ukraine, Adapted to the Curriculum of Higher Primary Schools and Lower Grades of Secondary Schools]. Kyiv. (In Ukrainian).
4. Hrushevskiy M., 2015. *Narys istorii ukrainskoho narodu* [A Sketch of the History of the Ukrainian People]. *Hrushevskiy Mykhailo Serhiiovych. Tvory u 50 t.* Т. XLII. Lviv. (In Ukrainian).
5. Hrushevskiy M., 1999. *Yak zhyv ukrainskyi narod* [How the Ukrainian People Lived]. Kyiv. (In Ukrainian).
6. Doroshenko D. I., 1991. *Narys istorii Ukrainy* [A Survey of the History of Ukraine]. Lviv. (In Ukrainian).
7. Doroshenko D., 1993. *Istoriia Ukrainy: Z maliunkamy: Dlia shkoly y rodyny* [History of Ukraine: Illustrated: For School and Family]. Kyiv. (In Ukrainian).
8. Yefymenko O. Ya., 1922. *Istoriia ukrainskoho narodu* [History of the Ukrainian People]. Kharkiv. (In Ukrainian).
9. Krypiakivych I. P., 1990. *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine]. Lviv. (In Ukrainian).
10. Polonska-Vasylenko N., 1995. *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine]. U 2 t. Т. 1: Do seredyny XVII stolittia. Kyiv. (In Ukrainian).
11. Tymoshyk M., 2007. *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of Publishing]. Kyiv. (In Ukrainian).

Дата першого надходження статті до видання: 11.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026